

ФАСИЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ
ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯFACILITATIVE POTENTIAL AS A PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITY
OF THE FUTURE TEACHER

У статті представлено результати теоретичного дослідження фасиліативного потенціалу як професійно важливої характеристики майбутнього вчителя. Надано визначення ключових понять та розкрито сутність проблеми розвитку фасиліативності і фасиліативного потенціалу в сучасних умовах системних змін і трансформацій в освіті. Фасиліативний потенціал особистості розглянуто як здатність здійснювати психолого-педагогічний супровід, підтримку особистості в процесі комунікації. Оскільки освітній процес здійснюється за законами спілкування, то окреслена характеристика є професійно важливою для майбутніх вчителів.

Фасиліативний потенціал становить єдність таких двох інтегральних складників, як актуалізаційний та ресурсний (власне потенційний). Визначено, що фасиліативність є психологічною якістю, виявом фасиліативного потенціалу, здатністю використовувати цей потенціал за певних обставин, педагогічних ситуацій, за запитом тощо.

Розроблено програму активного соціально-психологічного навчання студентів майбутніх учителів, яка націлена на розвиток їх фасиліативності, формування вмінь здійснення психолого-педагогічного супроводу, ознайомлення з техніками ненасильницького спілкування, методиками самопізнання й особистісного зростання, укріплення власного ресурсу тощо. Вона містила елементи тренінгу особистісного зростання, соціальної та комунікативної компетентності, толерантності, сенситивності, а також вправи з арсеналу когнітивної терапії, психодрами, соціодрами, аксіодрами (робота з цінностями) та ін.

Упровадження цієї програми показало позитивні результати, що дає підстави стверджувати, що саме тренінг фасиліативності є психологічним інструментом, який сприятиме системній самоосвіті і саморозвитку студента-майбутнього педагога як особистості та професіонала.

Ключові слова: фасилітація, фасиліативний потенціал, фасиліація, вчитель-фасилі-

татор, тренінг фасиліативності, психолого-педагогічний супровід.

This article presents the results of a theoretical study of facilitative potential as a professionally important characteristic of the future teacher. The definition of key concepts is given and the essence of the problem of facilitation and facilitative potential development in modern conditions of systemic changes and transformations in education is revealed. Facilitative potential of the personality is considered as the ability to provide psychological and pedagogical support, personality support in the communication process. As the educational process is carried out according to the laws of communication, this characteristic is professionally important for future teachers.

Facilitative potential is a unity of two integral components: actualization and resource (actually potential). It is determined that facilitation is a psychological quality, a manifestation of facilitative potential, the ability to use this potential in certain circumstances, pedagogical situations, on demand, and so on.

The program of active social and psychological training of future teachers is developed, which aims to develop their facilitation, to form the skills of psychological and pedagogical support, to acquaint with techniques of nonviolent communication, methods of self-actualization and personal growth, to strengthen their own resource.

It includes the elements of personal growth training, social and communicative competence, tolerance, sensitivity, as well as exercises of cognitive therapy, psychodrama, sociodrama, axiodrama (work with values) and others.

The implementation of this program has shown positive results, which gives us the reasons to say that it is the facilitation training which is a psychological tool that will promote systematic self-education and self-development of the future teacher as personality and professional as well.

Key words: facilitation, facilitative potential, teacher-facilitator, facilitation training, psychological and pedagogical support.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.6>

Білоцерківська Ю.О.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна
академія

Остополець І.Ю.

к.психол.н.,
доцент кафедри загальної психології
Донбаський державний педагогічний
університет

Седашева С.Л.

к.пед.н.,
доцент кафедри практичної психології
Донбаський державний педагогічний
університет

Сьогодні українське суспільство зіштовхнулося з новими викликами, зумовленими низкою причин (політичних, соціально-економічних, фінансових тощо). Усе це, окрім іншого, призвело і до системних змін та трансформацій в освіті. Виникла необхідність розробки нових форм, методів і механізмів навчання,

адже пріоритетом освіти є становлення і розвиток творчої й активної особистості з чітко вираженою суб'єктивністю, сенситивною до нових умов, що постійно змінюються.

На жаль, у педагогічному середовищі недостатньо вчителів, здатних ефективно вирішувати професійні завдання в умовах складної

сучасної ситуації з позицій гуманізму, здійснювати психолого-педагогічний супровід і фасилітацію тих, хто навчається. Становлення педагога з усіма навичками, необхідними для застосування фасилітації щоденно, потребує окремих компетентностей, відповідних професійно важливих рис, особистісних ресурсів тощо.

Із метою вирішення цих питань вивчаються проблеми професіоналізму педагога у філософії, соціології освіти (М.О. Бердяєв, П.П. Блонський, В.І. Луговий, Л.Б. Лук'янова, В.М. Сорока-Росінський, В.Д. Семенов, Я.С. Турбівський та ін.), розробляються теоретичні і практичні аспекти розвитку професійної компетентності (М.Ф. Бирка, Г.С. Богданова, А.А. Вороніков, Н.В. Гузій, Г.В. Єльнікова, Н.В. Кузьміна, Л.Г. Карпова, А. Б. Мудрик та ін.), ведуться дослідження психологічних аспектів діяльності педагога, його особистісних якостей, що визначають розвиток професійних здібностей (І.А. Зязюн, Д.І. Іванова, І.Ю. Остополець М.В. Саврасов, В.А. Семиченко, Я.Л. Пономарьов, В.В. Рибалка та ін.).

На думку дослідників, формування такої інтегративної професійно-особистісної характеристики майбутнього вчителя, як фасилітативність найбільше відповідає запитам усіх суб'єктів навчально-виховного процесу та забезпечує сучасні вимоги суспільства стосовно гуманізації та демократизації освітнього простору [2, с. 8].

Учитель-фасилітатор має розвивати свій фасилітативний потенціал. На думку М.Й. Казанжи, фасилітативний потенціал особистості в загальному вигляді включає: характерну особливість людини, яка визначає міру фасилітативного впливу на інших; систему цінностей, спонукань, смислів, ґрунтуючись на яких здійснюється та регулюється фасилітативна діяльність людини; комплекс особистісних здібностей, можливостей (ресурсів), які дозволяють оптимально змінювати прийоми дій відповідно до зміни умов, накопичувати нові знання, вміння та навички фасилітативної взаємодії; систему особистісних особливостей, які сприяють здійсненню фасилітативного впливу (але наявність яких не є суворо регламентованою) [4, с. 179]. Терміном «фасилітативність» позначається психологічна якість людини, яка є виявом її фасилітативного потенціалу. Дослідниця зауважує, що ця якість відрізняється від риси, властивості особистості меншою стійкістю, оскільки актуалізується в період усвідомленої, цілеспрямованої фасилітативної діяльності. Ця якість може «згорнутись», ставати латентною, тобто переходити в потенціал у ті періоди, коли немає запиту по допомогу в розвитку іншому [5, с. 93].

Але варто зазначити, що вияв фасилітації не має бути перманентним, оскільки така людина

буде нав'язливою, порушувати особистий простір оточення у своєму бажанні допомогати в їх розвитку. Тому дуже важливо враховувати ці особливості і розвивати фасилітативний потенціал не як стійку властивість особистості, а як здатність до фасилітації, тобто використовувати цей потенціал за певних обставин, за запитом.

Таким чином, у всьому різноманітті аспектів вивчення професіоналізму педагога не зовсім дослідженим залишається один із ключових елементів, який є необхідною умовою становлення професіонала – розвиток фасилітативного потенціалу, здатності до фасилітації, реалізації психолого-педагогічного супроводу учнів. Так, не розроблені шляхи і засоби розвитку цих якостей у студентів педагогічних університетів.

Метою статті є вивчення особливостей соціально-психологічного навчання в контексті розвитку фасилітативного потенціалу в студентів-майбутніх вчителів на ранньому етапі професіоналізації.

Аналіз традиційних форм і методів навчання майбутніх учителів у вищих навчальних закладах, показав, що вони не здатні забезпечити формування необхідних професійно-особистісних якостей майбутнього вчителя в повній мірі.

Одним із ефективних засобів формування важливої професійно-особистісної якості майбутнього педагога фасилітативного потенціалу, вважаємо активне соціально-психологічне навчання, яке здійснюється в тренінговій роботі. Як підкреслює Н.Є. Афанасьєва, саме тренінг є комплексом активних групових методів, що застосовуються в процесі перетворювального впливу на особистість. Тренінг є багатофункціональним методом навмисних змін психологічних феноменів людини, групи і організації з метою гармонізації її професійного й особистого буття [1, с. 6].

Нами розроблено тренінг фасилітативності, який був орієнтований на розуміння фасилітації як підходу, розвиток умінь конструювати відповідний дизайн фасилітації згідно із запитом клієнта і логікою фасилітаційного супроводу, набуття навичок використовувати психологічні методи і техніки фасилітації, навчитися працювати з різними станами особистості і групи тощо. Він містив елементи тренінгу особистісної зрілості, соціальної та комунікативної компетентності, толерантності, сенситивності, а також вправи з арсеналу когнітивної терапії, психодрами, соціодрами, аксіодрами (робота з цінностями) та ін.

У розробці авторської програми тренінгу ми виходили з такої концептуальної ідеї, як перфекціонізм особистості, розробленої О.І. Кононенко. Як указує автор, прагнення до самозмін, досконалості, високих стандартів

не є патологічним: людина може отримувати задоволення від цього, причому вона приймає для себе факт наявності межі особистого самовдосконалення. У цьому контексті успіх приносить перфекціоністу задоволення, підвищує його самооцінку або підтримує її на належному рівні [7, с. 174]. Також в основі роботи ми виходили з ідеї того, що розвиток фасилітативного потенціалу студента-майбутнього вчителя має містити високий і достатній рівні таких якостей, як емпатія, рефлексія, лідерство, комунікативність, толерантність, креативність [2, с. 4]. Крім цього, необхідно сформуванню у студентів високу мотивацію до самозмін, самовдосконалення, особистісного зростання, розвивати ціннісно-смісловий, потребово-мотиваційний та поведінковий компоненти.

Робота включала такі блоки: інформаційно-мотиваційний, інструментально-операційний, контрольньо-узагальнювальний. Інформаційно-мотиваційний блок передбачав розробку авторської програми розвитку фасилітативного потенціалу в студентів, формування вмінь фасилітації, а саме тренінгових занять й основних принципів та критеріїв виміру ефективності роботи. Інструментально-операційний блок був спрямований на апробацію авторської програми через інтерактивні соціально-психологічні форми і методи роботи. Контрольно-узагальнювальний блок включав визначення критеріїв оцінки і виміру ефективності впроваджені авторської програми шляхом її апробації в роботі зі студентами.

Ключовими принципами роботи стали:

- залученість кожного до спільної діяльності (партисипативність): співучасть студентів в організації діяльності з тренером, спільне прийняття рішень про форми, способи і норми здійснення взаємодії, колективна відповідальність за прийняті рішення;

- принцип активності, мета якого – перевести процес навчання на рівень максимально можливого засвоєння;

- принцип зворотного зв'язку;

- принцип партнерського (суб'єкт-суб'єктного) спілкування;

- принцип об'єктивізації (усвідомлення) поведінки;

- принцип дослідницької (творчої) позиції;

- принцип спрямованості на застосування результатів, покликаний допомогти учасникам перенести отриманий досвід на практику та ін.

Вищезазначені принципи реалізовувалися такими прийомами і техніками ненасильницького спілкування, як:

- повага і позитивне прийняття іншого як особистості, здатної до роботи над собою, самовдосконалення і саморозвитку;

- вияв педагогічного такту, заснованого на довірі без критики і потурання, простоті спіл-

кування без фамільярності, впливі без придушення самостійності, неординарності, креативності;

- створення ситуацій успіху, похвали;

- звернення до протагоніста на ім'я;

- техніки подання інформації (новозна інформації, подання інформації в різних модульностях, адресне подання інформації з урахуванням потреб групи загалом і окремих учасників);

імітаційні техніки (створення значущих для цілей тренінгу і конкретних осіб ситуації, в яких учасники отримують можливості для апробування нових способів поведінки, прийомів професійної діяльності, тренування в безпечних умовах) та ін.

Уміння цілеспрямовано формувати себе як творчу особистість, яка відповідає новій освітньої парадигми, є вимогою сьогодення, яка стає необхідною для кожного, хто обрав для себе педагогічну професію. Отже, на першому етапі роботи в групі використовувалися вправи для створення позитивної мотивації до самозмін, установлення атмосфери довіри і безумовного прийняття. Важливим завданням було обговорення і розширення розуміння сутності ключових понять, як-от «фасилітація», «фасилітативний потенціал», «психолого-педагогічний супровід», «фасилітація» та ін. Визначено їх роль і значення в діяльності вчителя та структури його професійно важливих якостей.

У процесі роботи здійснювався розвиток уявлення про фасилітацію як особистісно орієнтований підхід у роботі майбутнього вчителя. Із цією метою обговорювалися технології фасилітації, роль і сутність у роботі з різними групами, професійні компетенції фасилітатора (активне слухання, відзеркалювання, парафраз, трекінг, уміння ставити запитання та ін.). Найбільш результативними на цьому етапі були вправи «Хто Я», «Приверни увагу інших», елементи психогімнастики «Передача почуття», «Настрій», «Шеренга», «Годник» та інші з метою «розморожування» групи, створення атмосфери довіри та доброзичливості.

Досить результативною на цьому етапі роботи була вправа «Мозковий штурм», яка використовувалася для відпрацювання взаємодії, спрямованої на обмін думками, ідеями, досвідом щодо реалізації принципів фасилітаційного супроводу. У процесі виконання протагоністи мали змогу генерувати максимальну кількість варіантів без обмежень за короткий час (приймалися навіть фантастичні та абсурдні ідеї). Усі запропоновані ідеї були чітко сформульовані і зафіксовані на дошці, після чого було проведено «Мозковий штурм», у процесі якого обрано провідні ідеї.

У роботі тренінгу протагоністи також ознайомилися з особливостями використання кар-

ток та образних інструментів у роботі фасилітатора. Розглядалася методика «швидкого діалогу» та «піраміда логічних рівнів» Роберта Ділтса для застосування у групових процесах.

На подальших етапах роботи тренінгової групи використовувалися вправи для розвитку фасилітативного потенціалу, в якому, спираючись на дані, отримані попередніми дослідниками [4], виокремлено три основні пов'язані підсистеми: когнітивну (де реалізується функція пізнання), регулятивну (що забезпечує регуляцію діяльності та поведінки, емоційної сфери) та комунікативну (що формується і реалізується в процесі взаємодії людини з іншими).

За час роботи в тренінговій групі відпрацьовувалися вміння ненасильницького спілкування. Цей спосіб комунікації, який був розроблений і запатентований Маршалом Розенбургом ще у 90-х роках минулого століття, дозволяє максимально точно і безболісно доносити позицію та своє бачення ситуації співрозмовникові. Протагоністи засвоювали основні умови успішної комунікації, а саме: виявляти внутрішній намір та бажання зрозуміти іншу людину, а не звинуватити її, уникати оцінок та критики, вміти розпізнавати свої емоції та інших, виявляти емпатійне ставлення та ін. Проводилися такі вправи, як «Психологічний портрет», «Що я бачу, що – переживаю», «Конфлікт», «Добудовування конфлікту» та ін. Результативними були такі ресурсні техніки, як сфокусована бесіда, «консенсус», метод динамічної фасилітації, графічної фасилітації, «вихід за рамки», «саміт позитивних змін» та ін.

Учасники групи мали змогу ознайомитися з інструментами вирішення конфліктів та досягнення консенсусу, особливостями медіації та управління власними емоціями. Використовувалися вправи «Анатомія конфлікту», «Конструктивна поведінка» та ін., широко застосовувалися рольові ігри.

Важливе місце в активному соціально-психологічному навчанні майбутніх учителів відводилося розвитку емпатійного ставлення до інших, емоційної компетентності. Однією з найрезультативніших вправ був «Акваріум». Вона проводилася за типом рольової гри, в якій брали участь кілька осіб, а інші учасники групи виступали у ролі спостерігачів, тобто одні учасники «проживали ситуацію», а інші – аналізували збоку і «співпереживали». Учасники об'єднуються у малі групи, кожна з яких отримує завдання та необхідну інформацію. Стільці розміщуються так, щоб вони утворили кілька концентричних кіл. Найменше (внутрішнє) коло – це місце в «акваріумі», де збираються рибки, щоб поспілкуватися. Зовнішнє коло – це скляні стінки акваріума, за якими перебувають спостерігачі. Одна з груп сідає

у центрі акваріума та утворює своє маленьке коло. Їм пропонувалося прочитати вголос ситуацію-завдання та виконати його. Усі малі групи по черзі займали місця в «Акваріумі», діяльність кожної з них аналізувалася у спільному колі.

Особливістю нашого тренінгу стало поєднання найефективніших методів соціально-психологічного навчання, врахування побажань учасників тренінгу щодо його змісту, вироблення спільними зусиллями правил взаємодії під час групової роботи, побудова партнерських стосунків між тренером і протагоністами. Усе це дозволило зробити навчання безпечним, комфортним і, відповідно, успішним і результативним. Завдяки використанню «активних» та «інтерактивних» методів роботи забезпечувалося краще засвоєння інформації, формувалися необхідні навички й уміння. Студенти-учасники групи не лише обговорювали актуальні питання особистісного і професійного розвитку, а й були активними учасниками відпрацьовування відповідних навичок фасилітації, що сприяло укріпленню особистісних ресурсів.

Визначення результатів ефективності роботи тренінгової групи вирізняються особливою складністю. Це пов'язано з низкою причин:

- у групі складаються особливі довірливі стосунки, за яких знеособлена процедура тестування викликає негативну реакцію («відчуваю себе піддослідним кроликом», «ви, напевне, якусь роботу над нами проводите» – із висловлень учасників) і може порушити сформований стиль взаємин у групі;
 - особистісні зміни відбуваються, як правило, повільно, лише в окремих випадках спостерігається істотна зміна в короткий термін;
 - процес особистісних змін не цілком усвідомлюється учасником групи, що ускладнює їхнє виявлення;
 - сприятлива психологічна атмосфера в групі сприяє виникненню ейфорії щодо особистісних змін, ілюзії істотності особистісного росту;
 - ефективна процесуальна психодіагностика не повинна виділятися на загальному психокорекційному тлі, створювати відчуття іспиту, перевірки, змагання; вона має бути органічно поєднана з процесом психокорекції, бути його складовою частиною, опорою для виконання подальших корекційних вправ.
- Для встановлення ефективності проведеної роботи ми використовували опитувальник, який пропонує Т.С. Яценко [9, с. 105], модифікований відповідно до умов нашої роботи, самозвіти учасників (твори «Я та моя група», «Моя робота в групі», «Що мені дало активне соціально-психологічне навчання», «Як я змінився після активного соціально-

психологічного навчання?»), спостереження та інші методи. Результати діагностики показали, що у понад 85% респондентів зросла впевненість у собі, знизилася тривожність, внутрішня напруженість, чітко визначились напрями роботи над собою щодо укріплення особистісних ресурсів, підвищився інтерес до своєї майбутньої професійної діяльності, виросла самоповага, підвищилась сенситивність у ситуаціях спілкування, прийняття себе та іншого, здатність проникати у внутрішній світ іншої людини, емпатійні здібності тощо.

Отже, застосування активного соціально-психологічного навчання зі студентами-майбутніми вчителями показало позитивні результати у розвитку особистісних, професійно важливих якостей майбутнього вчителя, зокрема фасиліативності.

Проблема розвитку фасиліативного потенціалу майбутнього вчителя є актуальною в сучасних умовах трансформацій в освіті. Здатність до фасилітації є професійно важливим утворенням, що інтегрує ціннісно-сміслові переконання, ресурси, готовність надавати ефективну допомогу іншій особистості (партнеру) в спільній діяльності, вміння здійснювати психологічний супровід не нав'язливо, відповідно до принципів ненасильницького спілкування.

Розроблено програму активного соціально-психологічного навчання студентів майбутніх учителів, яка націлена на розвиток їх фасиліативності, формування вмінь здійснення психолого-педагогічного супроводу, знайомство з техніками ненасильницького спілкування, методиками самопізнання й особистісного зростання, укріплення власного ресурсу тощо.

Упровадження означеної програми показало позитивні результати, що дає нам всі підстави стверджувати, що саме тренінг фасиліативності є психологічним інструментом, який сприятиме системній самоосвіті і самороз-

витку студента майбутнього педагога як особистості та професіонала.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьєва Н.Є., Перелигіна Л.А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу. Харків : НУЦЗ України, 2015. 320 с.
2. Артюхов А., Остополець І. Розвиток фасиліативності у студентів педагогічного вузу, майбутніх вчителів фізичної культури. Проблеми і перспективи розвитку фізичної культури, спорту та формування здорового способу життя різних груп населення. : зб. наук. праць. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2016. С. 3–8.
3. Волкова Л.Й. Формування фасиліативності – інтегративної професійно-особистісної якості у майбутніх вчителів засобами педагогічного тренінгу. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 22. С. 143–151.
4. Казанжи М.Й. Структура фасиліативного потенціалу особистості: досвід побудови. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/kazanzhy_m.i._the_structure_of_personal_facilitative_potential_creation_experience.pdf
5. Казанжи М.Й. Фасиліативний потенціал як основа фасиліативних проявів людини. *Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського*. 2009. № 3. С. 91–99.
6. Казанжи М.Й. Фасилітація в підготовці фахівців соціономічного профілю. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія*. 2015. Т.20. Вип. 3 (37). Ч. 1. С. 31–42
7. Кононенко О.І. Перфекціонізм особистості: норма чи патологія? URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/893-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1719-1-10-20191113.pdf>
8. Шахматова О. Педагогическая фасилитация: особенности формирования и развития. *Профессиональное образование. «Новые педагогические исследования»*, сб. науч. статей. Москва : ИСОМ, 2006. № 3. С. 118–125.
9. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: Навчальний посібник. Київ : Либідь, 1996. 264 с.
10. Flemming Funch Преобразующие диалоги: Учебник по практическим техникам для содействия личностным изменениям / перевод с англ. Київ : Д.А. Ивахненко, 1997. 400 с.